

19.29x26.37	1	עמוד 46	הארץ - מוסף הארץ	14/07/2023	86849444-7
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציורו - 80790					

תחת השמש עפרי אילנו

עבור היהודים, שוויון לא תמיד משתלם

לאורך ההיסטוריה, יהודים היו מזוהים עם מאבקים ליברליים ושוויון זכויות. זה רק חלק מהסיפור

בחסות הקיסר

אפשר היה להסיק ש"הברית האנכית" איפיינה רק את הקהילות האורתודוקסיות. ואכן, קשה שלא לחשוב על הדמיון בין מצב זה לבין קהילות חרדיות בארה"ב, שתומכות כיום במועמדים רפובליקאים שמרניים, וגם לברית בין מנהיגי הציבור החרדי בישראל לבין שלטון הליכוד. ההתרפסות בפני הש"רץ מזוהה לעתים קרובות עם "מנטליות הש"ר טייטל" המסורתית. אבל התמונה מורכבת יותר. גם אנשי ההשכלה התבססו במקרים רבים על ברית אנכית משלהם. כפי שהראתה חנה ארנדט, קומץ יהודי-חצר היו הראשונים שקיבלו זכויות אזרחיות ונמלטו מהמגבלות של חיי הגטו. משה מנדלסון היה אבי ההשכלה – אבל בו זמנית היה בנקאי וטובע מטבעות בשירות מלכי פרוסיה, שזכה להטבות חריגות למדי. במקביל, קהילות יהודיות שה-תקיימו תחת האימפריות האירופיות, למשל בצפון אפריקה הצרפתית, שיגשו בזכות ברית עם השלטונות הקולוניאליים האירופיים.

יותר מכך, אפשר לראות אפילו בתנועה הציונית סוג של "ברית אנכית". כוכור, הליברל הידוע תאודור הרצל קיווה להקים את מדינת היהודים בחסות הקייזר הגרמני וילהלם השני, ואפילו של האפיפיור ההיסטוריון אריה דובנבוב תיאר את המפגש בין הציונות לבין האימפריה הבריטית כשכולל של אותו דפוס מוכר. זו היתה המשמעות של הצה"רת בלפור – פריוויילגיה מיוחדת שהוענקה ליהודים בחסות ממשלת הוד מלכותו. למעשה גם היום עדי-

פותה הצבאית של ישראל מתקיימת בחסות ברית אנכית עם ארה"ב.

התמיכה בזכויות אדם וברעיונות ליברליים היא אם כן רק מרכיב אחד בזהות הפוליטית היהודית – או כמו היום. למעשה, גם בישראל העכשווית אפשר לתאר שני כיוונים פוליטיים. הכיוון האחד הוא אופני – מגמה ליברלית שדוגלת בזכויות אוניברסליות ושוויון בפני החוק. אבל בשם עיקרון זה, חסידי המגמה הזאת מבטאים לא אחת סנטימנטים אנטי-חרדיים שגוראים לפעמים טונים אנטישמיים, ממש כמו השכבות הבורגניות הלאומיות במאה ה-19. הכיוון האחר הוא אנכי – קבוצות שמנסות לעגן יחסים מיוחדים עם השלטון ומתבססות ועד הגנת מפני קבוצת הרוכב. לא מדובר רק על חרדים. רבים במדינת היהודית – מהעדה הדרונית ועד בני ציפר – מתבססים על סוגים שונים של בריתות אנכיות עם הן דווקא מהדקות את האחיזה באותו מבנה אנכי. זה סולם שראשו מגיע השמימי.

הצארית או בגליציה שבשליטת בית הבסבורג. אך זה היה רק חלק מהתמונה. הקהילות היהודיות האורתודוקסיות התנהלו לפי היגיון פוליטי שונה לגמרי. לא רק שהן התנגדו לתהליכי החילון וההשכלה – הם התנגדו בנחרצות גם לפוליטיקה הליברלית, שאיימה לשיטתם על האוטונומיה המסורתית של הקהילות. שומרי המסורת כרתו בריתות עם הכוחות הקתוליים השמרניים, שהיו אנטי-ליברליים ודגלו בשימור הסדר הפיאודלי. כפי שהראה ההיסטוריון ישראל ברטל, כאשר הונהגו בחירות בגליציה, צדיקים חסידים הורו לקהילותיהם להצביע למועמדים קתוליים קלריקליים. השמרנות הפולנית מצדה תמכה במועמדים

... "מוכן מאליו שבמדינתו של עם שכל חייו שוורים וקשורים לזכויות האדם יהיה בספר החוקים חוק כזה, שיהודים תמיד נלחמו למענו בכל מקום". דברים נחרצים אלה הוכרו על ידי ח"כ אמנון רובינשטיין בדיון בכנסת על חקיקתו של "חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו" ב-1992. הם מוכיחים בצורה הראשונה של הסדרה הדוקומנטרית החדשה "חילוניות", בפרק שעוסק ביחסי דת ומדינה. לשיטתו של רובינשטיין, אין דבר יהודי יותר מזכויות אדם.

כוונתו של רובינשטיין ברורה לכל מי שמכיר את ההיסטוריה היהודית. כמעט לכל אורך ההיסטוריה המודרנית, יהודים ברחבי העולם הופלו כמיעוט, ובמקרים רבים נרדפו באכזריות על-ידי קבוצת הרוכב. בהתאם לכך, מנהיגים ומפלגות ליברליות שקידמו את זכויות האדם פעלו בדרך כלל גם למען זכויות היהודים. יתרה מכך: יהודים רבים מילאו תפקיד משמעותי בתנועות למען זכויות האדם והאזרח – החל ממשה מנדלסון, אבי הנאורות היהודית ומחסידיה הכולטים של הסובלנות הדתית, ועד השופטת הליברלית רות ביידר גינסבורג בארה"ב. "מאז שיחררה המהפכה הצרפתית את היהודים ועד היום, גורלם תלוי בגורל הערכים האמריקניים היהודים היו מזוהים תמיד עם מאבקים למען צדק וזכויות האדם ונגד ניצול, כך כתב גם ההיסטוריון זאב שטרנהל, מהלוחמים הנחרצים למען הנאורות וזכויות האדם בישראל. ואכן, אין ספק שהזיהוי בין יהודים לליברליזם הוא ותיק ומבוסס מאז תחילת המאה ה-19.

בנקאים יהודים, באיור מהמאה ה-13 צילום: PrismaArchivo/Leemage©

יהודים אורתודוקסיים.

זו איננה אנקדוטה, אלא דוגמה לדפוס חשוב בהיסטוריה הפוליטית היהודית: בסיס התמיכה של הקהילות היהודיות לא היה הכוחות הליברליים המודרניים, אלא דווקא השליטים המסורתיים ולעתים גם הכוחות השמרניים-דתיים. ההיסטוריונים סאלו בארון ויוסף חיים ירושלמי כינו זאת "הברית האנכית" או "הברית המלוכנית". במסגרת ברית זו, השליטים העניקו ליהודים הגנה ואוטונומיה דתית. היהודים, משרתי המלכים, סיפקו להם שירותים פיננסיים ושירותים רבי-ערך אחרים. עם בוא המודרנה, חלקים גדולים בציבור היהודי נאחזו בהסדרים אנכיים אלו, ודחו בנחרצות את הרפורמות הליברליות ה"אופקיות" שהתבססו על שוויון בפני החוק. היה בכך היגיון: המודרניזציה העלתה את מעמד הבורגנות ואת התנועות הלאומיות. אלו התנגדו לאימפריות השושלתיות ולאריסטוקרטיה, אבל תיעבו לא פחות מכך את היהודים שזוהו עם הסדר הישן. ההסדרים הפוליטיים של מדינות הלאום המודרניות לא תמיד השתלמו ליהודים.

ואף-על-פי-כך, ההיסטוריה מראה שהקשר בין זהות יהודית לזכויות האדם איננו מובן מאליו. יותר מ-30 שנה עברו מאז נחקק חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו; אך ככל שישיראל נעשית יהודית יותר, מעמדן של זכויות האדם בה מתערעה. ההתקפה של קואליציות נתניהו על בית המשפט העליון ועל סמכותו להתערב למען הגנת זכויות האדם מהווה נקודת שיא במגמה זו. איך אפשר להסביר את התופעה? האם היהודים בישראל שכחו מה זה להיות יהודים – כלומר, שכחו איך להיות ליברלים? או שאולי הזיהוי בין ההיסטוריה היהודית לבין הגנה על זכויות האדם הוא רק חלק מהסיפור. מפתה להתרפק על תקופות זוהרות ביחסים בין יהודים לבין הנאורות בגרמניה, צרפת וארה"ב. אך תקופות אלו אינן הרלוונטיות ביותר כדי להבין את ישראל העכשווית. לשם כך, סביר יותר לחזור דווקא למזרח אירופה במאה ה-19, ערב הופעת הציונות. תנועת ההשכלה, או הנאורות היהודית, קנתה לה אוהדים במרכזים היהודיים. אנשיה תמכו בכוחות הפוליטיים הליברליים – בין אם ברוסיה